

УДК 348.414:259:281.5

о. Олег Каськів

Івано-Франківська архієпархія УГКЦ,
Івано-Франківський богословський університет
імені св. Івана Золотоустого

СОБОРИ КИЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ 1050–1590 РР. ЯК ОДИН ІЗ ЕЛЕМЕНТІВ ПРАВОТВОРЕННЯ

У статті розглянуто природу та канонічні засади діяльності Патріаршого Собору, проаналізовано умови скликання, склад основних учасників та постанови двадцяти двох Соборів Київської Церкви у передунійний період (1051 – 1590 рр.). Автор підкреслює, що постанови та рішення згаданих Соборів заклали канонічно-правові основи соборності Церкви.

Ключові слова: єпископ, митрополит, Патріарший Собор, Київська Церква, канонічне право.

25-27 серпня 2015 року в м. Івано-Франківську відбувся Патріарший Собор УГКЦ [10]. Цей момент життя Церкви на Прикарпатті став чи не найголовнішим за всю церковну історію краю. Тисячі людей мали нагоду завдяки ЗМІ стежити за тим, як проходить Патріарший собор. Після завершення Собору багато істориків, студентів звертались до мене із запитанням: «А де можна побачити соборність нашої Церкви від Хрещення 988 року до початку передунійних соборів?» Це спонукало до детальніших студій над цією проблемою.

Патріарший Собор є собором ієрархів та представників духовенства, ченців та мирян усієї Церкви, є новиною у житті Східних Католицьких Церков. Собор не наслідує національні збори, які знали деякі Церкви під системою турецького правління до 1918 р. Патріарший Собор дотримується поглядів, проголошених на II Ватиканському Соборі. Завдяки II Ватиканському Собору знову почали діяти обидві кодифікації, які наголошували на необхідності залучення мирян до активного життя в Церкві та передбачали пастирські ради в усіх групах Церкви, також і на національному рівні. Слід також згадати, що східні християни, католики і не католики, в еміграції щорічно або раз у два роки проводять в більшості країн Собор всієї Церкви на національному рівні, що має велике стимулююче значення [25, с. 119].

Патріарший Собор (лат. *Conventus patriarchalis*) - найвищий дорадчий орган Патріаршої Церкви, який складається з представників усіх станів та верств її вірних. Скликається Патріархом, коли у цьому є потреба для обговорення актуальних питань життя і діяльності Патріаршої Церкви і несе допомогу своїми порадами Церкві, а зокрема, Синодові Єпископів [30, с. 107].

Патріарший Собор виступає тільки дорадчим органом для Патріарха і Синоду Єпископів УГКЦ. Патріарший Собор є органом церковної

консультації, його рішення, які повністю просвічені Святим Духом, і дійсно відповідають почуванням вірних та оживляють Церкву, можуть бути взяті до уваги та зреалізуватися компетентною владою. Кодекс Канонів Східних Церков приписує що: «Патріарший Собор повинен скликатись принаймні раз на п'ять років, а також кожний раз, коли, за згодою постійного Синоду або Синоду Єпископів патріаршої Церкви, Патріарх вважає це корисним» [16, кан. 141].

Беручи до уваги обставини, в яких знаходяться зараз Східні Церкви, розкидані по всіх континентах, кількість часу та зусиль, потрібних для підготовки усіх вірних до дискусій часто з неоднозначних питань, той факт, що більшість вірних цих Церков розмовляють на мовах тих країн, де вони народилися, а також зважаючи на витрати, пов'язані із такими міжнародними зібраннями, частота скликання зборів є надто проблематичною. Такі збори могли б проводитися частіше, якби кількість питань, визначених на розгляд, була б меншою і зводилася б до тієї чи іншої проблеми, але це не гарантувало б і не задовольнило б вірних з натхненням відповідально і активно співпрацювати. Патріарший Собор є органом, майбутнє якого буде вироблено в наступних поколіннях. Однак похвально те, що Церква бажає чути голос усіх частин, особливо мирян та духовенства з чернецтвом [26, с. 119-120].

Згідно ККСЦ скликати Патріарший Собор впливає із компетенції Патріарха: «До Патріарха належить скликати патріарший собор, головувати на ньому і його переносити, відкладати, припиняти й розпускати; заступника голови, який під час відсутності Патріарха головує на соборі, повинен призначити сам Патріарх» [16, кан. 142, §1].

На патріарший собор, силою права повинні бути скликані, та запрошені такі особи:

1. Єпархіальні Єпископи.
2. Місцеві ієрархи, а саме: екзархи, апостольські адміністратори, ті, хто управляє перешкодженим престолом, протосинкел і синкел.
3. Титулярні єпископи Патріаршої Церкви.
4. Президенти монастирських конфедерацій.
5. Генеральні настоятелі інститутів посвяченого життя.
6. Настоятелі монастирів *sui iuris*.
7. Ректори Католицьких і церковних університетів в межах територіальних кордонів Патріаршої Церкви.
8. Декани факультетів богослов'я і канонічного права в межах територіальних кордонів Патріаршої Церкви.
9. Ректори вищих семінарій.
10. Кожна єпархія та екзархія повинна бути представлена подальшими особами, призначеними у спосіб, визначений єпархіальним єпископом:

А. Принаймні один пресвітер, приписаний до єпархії, бажано парохіальний священик чи парох. Участь дияконів віддана на розсуд партикулярного права.

Б. Один член чернечого інституту або член товариства спільного життя на подобу чернечих. У цих випадках потрібна згода настоятеля.

В. Двоє мирян. Статути патріаршого собору можуть вимагати більшого представництва мирян [23, с. 157].

Також на Патріарший Собор можуть бути запрошені представники інших Церков свого права, які можуть брати в ньому участь, або спостерігачі з некатолицьких Церков чи церковних спільнот.

Питання, які розглядаються на Патріаршому Соборі, повинні бути попередньо підготовлені та узгоджені із програмою собору, про це йдеться в ККСЦ Кан. 144 «Хоч згідно з правом будь-який вірний може підказувати Ієрархам справи, але тільки Патріярх або Синод Єпископів патріаршої Церкви має право визначити питання, які слід обговорити на патріаршому соборі» [16, кан. 144, §1].

Коли говоримо про Патріарший Собор в ході роботи чи підготовки, то можемо сказати, що головною його метою є бути добрим дорадчим органом УГКЦ у найважливіших її справах та місії. Собор має на меті допомагати Верховному Архиепископу, Синоду Єпископів, Єпархіям та іншим громадам чи інституціям УГКЦ краще пізнавати реальність життя своїх вірних, пристосовувати різні форми апостоляту і їх методи та церковну дисципліну до сучасних умов, покладаючи в основу загальне добро УГКЦ (як в Україні, так і в діаспорі).

Завдання Патріаршого Собору полягає у тому, щоб розглядати та визначати основні напрямки діяльності Церкви у всіх сферах життя своїх вірних; пропонувати Патріярху, Синоду Єпископів, Єпархіям та іншим інституціям УГКЦ можливі шляхи вирішення різноманітних питань Церкви та її вірних; відчитувати знаки часу для постійної евангелізації світу; проводити пошук компонентів для кращої інтеграції Церкви в освяченому суспільстві.

Хоча Східний Кодекс надає основні принципи, згідно з якими повинні працювати патріарші собори, до обов'язку Патріярха належить розробка низки статутів, які визначатимуть поряд з усім іншим періодичність скликання собору, різноманітні категорії та кількість учасників, а також організаційну структуру. Ці статути повинні бути схвалені Синодом Єпископів і бути партикулярним правом [23, с. 158].

Патріарший Собор у житті нашої Церкви відіграє дуже важливу роль, адже він допомагає побачити церковним Ієрархам проблеми, які існують в УГКЦ. Патріарший Собор не тільки вказує на ці проблеми, але пропонує шляхи до їх вирішення, складає певні плани, які би дозволили обійти або вирішити дану проблему. Звідси бачимо, що Патріарший Собор – це не просто Собор, який скликається, щоб виконати припис ККСЦ, але це Собор, який дійсно рухає та розвиває нашу Церкву. Варто підкреслити, що Соборність – це не проста формальність виконання припису Кодексу, щоб раз в п'ять років його провести, але це життєва необхідність почути всіх

різних представників Церкви, мирян, священників, Єпископів, людей різних по інтелекту, але людей одних по духу.

З проголошенням ККСЦ 18 жовтня 1990 року змінилося значення Собору як законодавчого тіла, Собор виступає тепер як «помічник» Єпископа, Патріарха, для допомоги у вирішенні болючих питань єпархії, чи цілої УГКЦ, а законодавчим органом в Церкві є Синод. Хоча значення Патріаршого Собору як безпосереднього законодавчого тіла змінилося, та все ж дорадчий голос Собору має колосальну вагу і неоціненне значення у допомозі ієрархії рухатися в правильному напрямку та приймати відповідні часу і потребам рішення й постанови для добра єпархії і всієї Церкви на Славу Божу.

Проте Собор у Київській Церкві – це колегіальний, законодавчий орган, який скликається Митрополитом для вирішення важливих питань церковного життя. На Собор зобов'язані з'явитися всі єпископи, представники монастирів, від світського духовенства – протопресвітери, від мирян – представники церковних братств, органів державної влади [15, с. 15; 29, с. 37].

Собори поділялися на дві категорії: обласні, тобто митрополичі (помісні, генеральні, головні), єпархіальні (дієцезальні). Також поділялися на елекційні (виборчі) - вони завжди надзвичайні та про справи церковні. Звичайні, на яких розглядалися справи церковні. Відрізняють собори відкриті та собори покутні або тайні [2, с. 7]. Собори Київської Церкви діяли і як судовий орган, який вирішував судові питання що стосувались єпископів чи взаємовідносини єпископів і братств [15, с. 16].

Перший Собор Київської Церкви відбувся в Києві 1051 року. На даному соборі було вибрано і поставлено Київським митрополитом ченця Іларіона [20, с. 54]. Професор Олександр Лотоцький у своїй монографії «Українські джерела церковного права» зауважує, що Іларіон перед обранням на митрополичу катедру здійснював служіння в с. Берестове біля Києва та є відповідною духовною людиною, яка відзначається побожним життям, розумом та красномовністю [19, с. 105-106; 18, с. 262]. Чому відбулися вибори Іларіона без погодження із Константинопільським Патріархом, сьогодні правдоподібно сказати важко. Проте існує гіпотеза, що це сталося після війни з греками, яка закінчилась 1046 року, в якій греки осліпили 800 полонених русинів. Осліплені люди повернулись додому і були живими свідками жорстокості греків. Після смерті Митрополита Феопемпта греки протягом трьох років нікого не ставили на Київську митрополичу катедру [21, с. 34; 11, с. 34]. Іларіон же належав до найближчих людей князя Ярослава. Про це, зокрема, свідчить пам'ятка раннього права Київської Русі – «Устав князя Володимира», де зазначено, що Ярослав разом з Митрополитом Іларіоном брав за зразок візантійське державно-церковне право та застосовував його до потреб Київської держави. Вибравши Митрополитом русина Іларіона, князь Ярослав Мудрий налаштував проти себе Патріарха Константинопільського, а згодом – імператора. На жаль Церква в руках

Візантії була одним із серйозних засобів здійснення впливу на сусідів та проведення власної політики щодо цих держав [12, с. 105]. Згідно із доступних джерел, періодики, критичної літератури за наступні 100 років не знаходимо жодних відомостей про соборні діяння Київської Церкви, крім 1147 року. Досить цікавим фактом є те, що ієрархи Київської Митрополії разом із князем Ізяславом II мають бажання отримати автокефалію Київської Церкви від Константинопільського Патріархату. В 1146 році Київський Митрополит за національністю грек, відбувши із Києва, залишив єпископам «рукописаніє». У даному «рукописанні» зазначалося, що не можуть єпископи без нього, тобто Митрополита, служити у Святій Софії м. Києва. Професор О. Лотоцький зауважує, що у той час між Митрополитом та Київським князем Всеволодом Ольговичем були непорозуміння, тому дана заборона служіння була неначе кара або помста за це [19, с. 107].

Другий Собор Київської Церкви 1147 року скликав князь Ізяслав. На ньому було вибрано і поставлено Митрополитом Кліма Смолятича. «27 травня 1147 року за ініціативою великого князя Ізяслава Мстиславича, без благословення Константинопільського Патріарха, Собором Єпископів в Київській Митрополити був зведений чернець розташованого поблизу Києва Зарубського монастиря Климент Смолятич. Таким чином він став другим на Русі після Іларіона русичем-митрополитом. Деякі історики припускають, що Климент був за походженням зі Смоленська. Мабуть, зовсім не випадково вибір ліг саме на Климента Смолятича. До часу свого обрання він вже прославився глибокими знаннями, широкою ерудицією, літературним даром. Адже це про нього написано в Іпатіївському літописі: “І був книжник і філософ, яких на Руській землі не бувало”. Схимник, а у свій час навіть “мовчальник” (той, хто прийняв обітницю мовчання), Климент був відомий і як активний поборник із засиллям у Київській Церкві грецьких ієрархів» [1].

Із 9-ти єпископів, які належали до Київської Митрополії на Собор прибуло 6. Єпископ Чернігівський на даному соборі звернувся із поясненням відносно виборів Митрополита: «Я знаю, що єпископи, зійшовшись на собор, мають право поставити Митрополита... Я знаю, що маємо право поставити; до того ж у нас є глава св. Климента: як греки ставлять (Патріархів) рукою св. Івана, (так і ми) поставимо Митрополита» [19, с. 107; 18, с.265-267]. 27 липня 1147 року було поставлено на Митрополита головою св. Климента – Кліма. Є досить цікаві характеристики особи нового Митрополита, де підкреслюється що він перш за все є чернець, книжник і філософ, якого ще не було в руській землі. Він любить самоту, часто перебуває на молитвах і читанні божественних книг та залишив після себе багато писань [4, с. 44].

Київські Митрополити, яких направляв Константинопольський Патріарх у переважній більшості були греки, які не знали мови народу, до якого приходили. Київські князі сприймали їх як осіб, які відстоюють інтереси грецьких високопосадовців, а не київських князів. Тому на Соборі 1147 року князь Ізяслав отримав підтримку більшості єпископату Київської Митрополії [19, с. 108]. Не завадить підкреслити, що вибір Кліма Смолятича

не схвалював Патріарх Константинопільський, який добре розумів, що це до певної міри були кроки до автокефалії Київської Церкви, тому Патріарх протестував на даний вибір, але це не перешкоджало Митрополиту Климу управляти такою розлогою Митрополією із 1147 по 1166 роки [15, с. 17; 31, с. 479-480]. Після виборів на завершення Собору єпископи видали листа, у якому вказали, що відрікаються від дотеперішнього Митрополита Фотія. Фотій на даний лист видав «Окружне послання», в якому, не підбираючи слів, ганив владик, даючи їм різні не надто красиві епітети, називаючи їх: «дурними, брудними, смердячими, проклятими, несвященними, замраченими вовками, Богом ненависними, безбожними» й одночасно виклинаючи всіх учасників Собору [32, с. 119]. «Проте Климент залишався Митрополитом тільки до тих пір, поки Ізяслав Мстиславич був живий. Після його смерті почалася боротьба за Київську катедру, і врешті-решт у 1156 році поставлений греками новий Митрополит Русі Костянтин «іспроверг» службу Климента як незаконну і оголосив прокляття Ізяславові, а священникам, поставленим Климентом, було заборонено служити, поки вони не відречуться від колишнього митрополита» [1].

Напередодні Київського собору 1168 року є цікавою згадка у вигляді листа Суздальського князя Андрія Боголюбського до Київського князя Мстислава, щоб на соборі 1168 року було розглянуто питання, про те як багато шкоди та збитків постає через залежність Київської Церкви від Царгородського Патріарха. Андрій Боголюбський мав ідею, щоб Володимирську¹ єпархію піднести до рівня Митрополії й тим самим відділити північні єпархії від Київської Митрополії. На даному соборі проект Андрія Боголюбського не було підтримано.

Третій Собор 1168 року розглянув питання постів у середи і п'ятниці, коли на дані дні припадають Господські чи Богородичні свята. У Греції у дані дні не звертали увагу на дані свята та посту дотримувались. Ієрархи Київської Митрополії мали дещо відмінний підхід і вирішення даної справи від греків і посту не дотримувались [19, с. 109].

Порівняно із попередніми соборами, де на жаль маємо мало інформації про їхні рішення, набагато більше маємо інформації про Собор, який відбувся у 1274 році у Володимирі над Клязьмою².

Четвертий Собор 1274 року у Володимирі над Клязьмою був скликаний Митрополитом Кирилом III з огляду на татарські наїзди, які завдали величезної шкоди Церкві. Татаро-монгольська навала і занепад Київської держави негативно відбилися на стані справ внутрішнього життя Митрополії, що мало своїм наслідком виникнення багатьох непорядків та

¹ Мова тут йде про м.Володимир що на річці Клязьма, сучасна територія Російської Федерації.

² Клязьма – річка в Європейській частині Росії, що протікає територією Московської, Володимирської, Іванівської та Нижньгородської областей, друга за величиною (після р. Москви) ліва притока річки Ока. Довжина 686 км, площа басейну 42,5 тис. км². Із часів розвитку промисловості (XVII століття) річка сконцентрувала безліч паперових, керамічних й особливо текстильних виробництв, спочатку ремісничих, а пізніше фабричних і заводських. Судноплавна на 302 км від Устя до Володимира. Річковий порт у В'язниках, суднобудівний завод у Гороховці.

відступлення від церковного законодавства. На духовні посади висвячувалися люди недостойні; вірних рідко відвідували пастирі й архіпастирі; поганські звичаї в народі, що суперечили вірі, залишалися без належного виправлення та повчання; правила церковної дисципліни і порядку для багатьох з клиру були, за висловом літописців, які наводять слова митрополита Кирила III, «покриті облаком еллінської мудрості» [14, с. 361], тобто незрозумілі за мовою та змістом, а, головне, не становили належної основи для пастирської діяльності [6, с. 132]. Митрополит Кирило III вважав наїзди монголів як Божу кару з огляду на те, що народ не дотримувався Божих законів. Разом із Митрополитом на Собор прибув архімандрит Печерського монастиря Серапіон, який був поставлений на Соборі на єпископа Володимирського. На дану єпископську хіротонію Митрополит запросив ще чотирьох єпископів та разом з усіма провів собор. Рішення собору вийшли як послання Митрополита Кирила III під назвою «Правила». Аналізуючи ці «Правила», маємо нагоду побачити проблематику та хиби тодішнього церковного життя Київської митрополії, а саме:

1. Симонія, пияцтво серед духовенства, поганські звичаї, різні ворожіння, кулачні бої. Відносно кулачних боїв, то новгородці в свята влаштовували непристойні видовища, які нівелювали саме релігійне свято. Велика кількість людей влаштовувала між собою кулачні бої, бившись не тільки кулаками але палицями, ломаками чи будь-чим, що попадало під руки. Унаслідок цього багато людей помирили на місці. З померлих знімали закривавлений одяг. Собор не тільки засуджує дані побоїща, але наказує «отлучать отъ Церкви всіх, участвующихъ в такомъ безчинстві, и не принимаютъ отъ нихъ приношений. Если кто изъ нихъ умреть, священники под опасеніемъ изверженія, не должны отпівать его і хоронитъ вблизи церкви. Убитые на кулачномъ боі прокляты въ сей и в будущей жизни» [28, с. 99]. Із цього соборного рішення бачимо, що дані побоїща були великою проблемою у новгородському краю і єпископат своїми рішеннями намагався максимально застерегти від цих диких та язичеських звичаїв, які противились духу християнства.

2. У правилах собору звертається увага на те, кого єпископи мають поставляти у диякони і пресвітери та на основі яких умов. Перед свяченнями у священники єпископи мають детально ознайомитись із життям кандидата до свячень. Якщо кандидат не має перепон, його мають поручати сім священників до свячень. Кандидат до дияконату має мати вік 26 років, а на священника має мати щонайменше 30 років життя.

3. Пригадується єпископам послання 1288 року Константинопільського Патріарха Германа до Митрополита Кирила, що не може бути свячений на священника раб, який не отримав звільнення від рабства [19, с. 109-110].

4. Заборонено особам, які не мають священничих свячень здійснювати будь-які священнодіяння. Заборонено дияконам служити Проскомидію та освячувати коливо [28, с. 99].

5. Ще одним не менш важливим моментом собору було запровадження в життя перекладу нової Кормчої книги [31, с. 648].

6. Собор звертає увагу на здійснення таїнств, а саме: що Хрещення потрібно здійснювати через занурення в хрещальній купелі, а не через поливання; при Миропомазанні необхідно намастити частини тіла святим миром і не змішувати його з елеєм. Таїнство Подружжя здійснювати для всіх: як багатих, так і бідних. У той час багато бідних людей вважали, що церковне вінчання призначене тільки для князів, бояр і багатих, тому вони збирались на вечірні святкування, крали дівчат і «брачилися по старинь» - об'їжджали три рази кругом якогось заповітного дерева чи озера, «при тому по язичеському звичаю обливаючись водою» [28, с. 99].

Діяльність Київського Митрополита Кирила III була спрямована на відновлення внутрішньо-церковного життя Митрополії та повернення їй величчя колишнього благочестя. Митрополит бажав вийти із даної ситуації в Митрополії, запроваджуючи «Кормчу книгу» через рішення собору в 1274 р. у Володимирі над Клязьмою [6, с. 132].

П'ятий Собор. Про цей Собор маємо мало інформації. Зокрема те, що в 1284 році Митрополит Максим, повернувшись із татарської орди, скликав всіх єпископів до м. Києва на Собор. Зважаючи на дану поїздку, можемо припускати, що темою зібрання було питання відносин між духовенством й татарами за обставин, що склалися [19, с. 110].

Шостий Собор був скликаний 1311 року в Переяславі Заліському¹ за розпорядженням Константинопільського Патріарха. На ньому розглядалося питання доносу Тверського єпископа Андрія на Митрополита Петра Ратенського, у якому стверджувалося, що Митрополит Петро причетний до симонії при поставленні в сани. На соборі був присутній патріарший протосинкел. Собор виправдав Митрополита Петра [3, с. 238].

Сьомий Собор був скликаний 1328 року проходив у двох сесіях. Метою собору були вибори на катедру Володимирську і Галицьку. На соборі були присутні єпископи: Марко – Перемиський, Григорій – Холмський, Теодозій – Луцький, Степан – Турівський. Цікавим було те, що вибирали з трьох кандидатів «достойнія лица по каноническому»: ієромонахів Атаназія, Теодозія, Петра і Антонія. Потім проходили другі й кінцеві вибори із вище перелічених вибрали ієромонахів Атаназія й Теодора. Собор завершився хіротонією Атаназія й Теодора в єпископство [2, с. 14-15].

Восьмий Собор був скликаний 6 грудня 1331 року для виборів єпископа Луцького. Присутніми на соборі були Ананазій – Володимирський,

¹ Переяслав Заліський – місто обласного підпорядкування в Ярославській області Росії. Адміністративний центр Переславського району. Місто розташоване за 140 кілометрів від Москви по Ярославському шосе, на березі Плещеева озера, в місці, де впадає в нього річка Трубеж. Центр національного парку «Плещеево озеро». Раніше знаходився в Залісся – області полів і землеробства, тому названий «Заліським». Місто засноване 1152 Володимиро-Суздальським князем Юрієм Долгоруким і назване на честь південноукраїнського м. Переяславля (сучасна назва Переяслав –Хмельницький, Київська область). На відміну від згаданого Переяславля українського стало називатися Переяславлем Залеським («тим, що на Заліссі»). З початку XVIII ст. – центр Переславської провінції Московської губернії. З 1775 – місто повіту Володимирської губернії. За радянських часів – районний центр.

Теодор – Галицький, Григорій – Холмський. З-посеред трьох кандидатів ієромонахів Трифона, Антонія й Петра вибрали ієромонаха Трифона, якого рукоположили в м. Луцьку [2, с. 15].

Дев'ятий Собор відбувся 1332 року в квітні для вибору Чернігівського єпископа. Участь у соборі взяли Ананазій – Володимирський, Теодор – Галицький, Григорій – Холмський, Марко – Перемиський. З поміж кандидатів був обраний і хіротонізований ієромонах Павла [2, с. 15].

Десятий Собор був скликаний 19 вересня 1335 року для вибору Єпископа Брянського. На Соборі взяли участь Ананазій – Володимирський, Теодор – Галицький, Григорій – Холмський, Трифон – Луцький, Іван – Смоленський. Було три кандидати: ієромонах Іван, Максим архімандрит Печерський та ієромонах Петро. Вибрали і хіротонізували на єпископа Брянська ієромонаха Івана [2, с. 15].

Одинадцятий Собор був скликаний у серпні 1345 року для вибору Єпископа Смоленського. Участь у соборі взяли єпископи Брянський – Іван і Білгородський Кирил. Вибрали та хіротонізували ієромонаха Євтимія [2, с. 16].

Дванадцятий Собор був скликаний у 1389-1390 роках для виборів двох єпископів для Галицької Митрополії. Було обрано Йосифа і Мелетія [2, с. 16].

У 1406 р. розпочалися чвари між Московськими і Литовськими князями. Литовський князь Вітовт не бажав, щоб єпископи, які є у його князівстві підпорядковувались Митрополиту, який живе в Москві [24, с. 34-35]. Князь Вітовт звернувся із проханням до Царгородського Патріарха, щоб частину єпархій, які є в його князівстві виокремити в окрему нову митрополію, одночасно запропонувавши єпископа Полоцького – Теодозія на митрополичий престол. Дане прохання не було прийнято і замість Кипріяна 1 вересня 1407 року був поставлений Митрополит «всієї Русі» Фотій. У цей період прибуває із Сербії племінник Митрополита Кипріяна – Григорій Цамвлак, болгарин, вчений ієромонах, сильний проповідник, бувший апокрисарій Царгородського Патріарха. Прибуття такої особи стало стимулом до старання про відкриття митрополії у 1415-1419 роках [2, с. 16-17].

Тринадцятий Собор був скликаний 1415 року в Новгородку. Перед собором єпископів ставилось завдання вибрати Митрополита. Тоді єпископи одноголосно вибирають ігумена Григора Цамбалака та звертаються із проханням до Патріарха Царгородського – Євтимія II, щоб той висвятив Митрополита. Патріарх відмовляє даному проханню. Собор після декількох невдалих спроб умовити Патріарха вирішує висвятити Митрополита самостійно [14, с. 420-421; 18, с. 301]. У листопаді 1415 року собор збирається знову, на який прибули духовенство, князі, бояри українських та білоруських земель, Литви, Польщі. На цьому зібранні знову одноголосно вибирають ігумена Григора Цамбалака Митрополитом усіх українських та білоруських земель. При цьому єпископи, покликуючись на апостольські

правила та досвід Собору 1147 року, вирішують висвятити Митрополита [8, с. 8]. Царгородський Патріарх не визнавав Григорія Митрополитом. Проте всі єпархії українських і білоруських земель визнали зверхність Митрополита Григорія [20, с. 68]. Збереглося послання Єпископів Київської Митрополії до Митрополита Фотія, у якому ієрархи закидають Фотію відносно його служіння, адміністрування та життя [5, с. 44-47].

Чотирнадцятий Собор був скликаний у 1509 року в м. Вільно¹. Він мав дуже важливе значення для всієї Київської Церкви. Був скликаний Київським Митрополитом Йосифом II у кінці 1508 р. і тривав до січня 1509 року. «Був він чисельний і наскрізь духовний. У ньому брали участь митрополит, сім єпископів тодішньої Українсько-Білоруської Церкви, шість архимандритів, шість ігуменів, сім пресвітерів та чимало покликаних священників» [9, с. 161]. У такому складі Віленський Собор видав 151 постанову-правило стосовно короля, боярства, Митрополита, єпископів та ченців.

У вступній частині соборних рішень були перераховані причини, які спричинили до скликання Собору, а саме: свідомість єпископського обов'язку та існування проблем. Митрополит Йосиф практично дослівно цитує слово Серапіона з 1274 року про «погибель руської землі». Завершується дане звернення наступними словами: «все те сталося з нами, бо не за правилами святих апостолів і не згідно з завітами святих і преподобних отців наших ходимо» [5, с. 161].

Собор засудив будь-яке втручання цивільних осіб у суто церковні справи. У першому правилі йшлося про церковні призначення митрополитів, єпископів, архимандритів та взагалі всього духовенства. Бажаючи повернутись до давньої практики соборного вибору душпастирів Церкви, суворо, під церковною карою, заборонялося усування духовенства, прийняття сану шляхом підкупу (тобто симонія), засуджувався патронат і цивільне роздавання «духовних хлібів». Собор заборонив висвячувати кандидатів на священників з чужих єпархій без дозволу власного ієрарха [22, с. 117].

У своїх подальших правилах Собор унормовує так зване патрональне право: священника, призначеного на духовний хліб князем чи патроном, не можна було до смерті усувати з його посади без згоди й без відома єпископа. Собор заборонив ченцям переходити з монастиря до монастиря без грамоти настоятеля. Мирянам Собор забороняв мати в себе збірники церковних правил, тобто Кормчу Книгу, оскільки вони часто зневажають закон, покликаючись на згаданий кодекс [13, с. 120-121]. У правилах від 8 по 11 собор вступає в боротьбу з непорядками і зловживаннями, які появились у Київській Церкві в зв'язку з «правом подавання» парафіяльних церков князями і панами-патронами. Собор унормував відносини поміж церковною владою, священниками «князьськими і панськими» і «патронами». Таким

¹ Вільнюс (лит. *Vilnius*, до 1939 Вільно, пол. *Wilno*, староукр. *Вильна, Вільна*) — столиця Литви і найбільше місто країни, розташоване на річці Няріс.

чином: 1) священик, який дістає лист на служіння в церкві, що знаходиться в «подаванні», не може бути до самої смерті усунений від служіння там самим патроном, без відома святительського; 2) усунення священика за переступи може бути тільки за єпископським судом, з участю єпархіяльного крилоса, а не за судом патрона; 3) коли патрон усуне священика без відома єпископа, то до тієї церкви єпископ другого священика не дає, аж поки церковно-судним «обиском» не виясниться чи був священик винний; 4) коли патрон не представляє кандидата до церкви, яка є в його «подаванні», впродовж трьох місяців, то єпископ призначає священика до тієї церкви без рекомендації патрона «для хвали Божої і відправи віри православних християн живих і мертвих»; 5) вибрані патроном священики, коли за його наказом, а без благословення архиєрейського, почнуть у тій церкві священнодіяти, позбавляються за правилами сану [28, с. 267]. Врешті, коли який князь чи боярин, не зискавши правом, без суду, свавільно захопить церковний маєток чи інше церковне, то єпархіяльний єпископ листом до нього з благословенням просить повернути захоплене. Коли ж листа і благословення не послухає, то єпископ посилає йому церковне відлучення. Якщо ж цього єпископського відлучення не вислухає, тоді має бути відлучений від Церкви Собором єпископів [14, с. 702-704].

Можна сміливо стверджувати, що саме Віленський Собор і його успішні рішення був найважливішою справою митрополитування Йосифа II Солтана. За це митрополит Йосиф здобув собі пошану і у своїх, і в чужих. Він до свого титулу «Київський» долучив ще й «Галицький», призначивши до Галича свого намісника, чим поклав шлях до відновлення Галицької єпархії, а згодом і Митрополії [22, с. 118].

П'ятнадцятий Собор. У 1514 році відбувся собор Київської Митрополії, на якому відбулася канонізація Єлисея Лавришевського. На жаль жодної іншої інформації про даний Собор не маємо [17, с. 31-32].

Шістнадцятий Собор. 22 лютого 1540 р. Митрополит Макарій II у Новгородку скликав Собор. Про нього відомо, що були встановлені відносини єпископа Львівського з Митрополитом Київським. Потреба в цьому акті виникла через те, що Галицько-Львівська єпархія майже 150 років не мала єпископа, була відірвана від свого Митрополита, а в 1539 році катедра її була відновлена висвяченням в єпископи Макарія Тучапського. Отже, унормування канонічних відносин поміж відновленою єпархією (колишньою Галицькою Митрополією) і Київським Митрополитом проведено було урочисто на соборі в Новгородку. Єпископ Львівський Макарій Тучапський прочитав на соборі грамоту, яка собором була потверджена. У документі йшлося про те, що єпископ Львівський від себе і за своїх заступників повинен у справах церковного управління керуватися правилами і переданнями св. апостолів і св. отців та бути під благословенням і наукою Митрополита Київського; єпархії ж «у свою владу не превращати». Це означає, що від Київської Митрополії не відокремлюватися, половину своїх прибутків відсилати Київському Митрополитові. Такого роду присяга

була продиктована через те, що польські королі від часу окупації Галичини Польщею бажали її відокремлення в церковному відношенні від Київської Митрополії [15, с. 22-23].

Сімнадцятий Собор. У 1558 р. Митрополит Сильвестр Белькевич скликав Собор. Темою даного собору було питання віри та християнського закону [18, с. 114].

18-19-20 Собори. Царгородський патріарх Єремія II був першим Царгородським Патріархом, який навідав Київську Церкву за увесь час її підпорядкування, як Київської Митрополії Царгородській Патріархії. Цього разу ціллю подорожі Патріарха Єремії II була Москва. Туди він їхав за милостинею для відновлення розграбованої турками в Царгороді Патріархії, коли він був на засланні. У Москві Патріарх пробув з рік. У час його перебування там було утворено з Московської Митрополії Московський Патріархат [27, с. 486; 13, с. 305; 25, с. 113-116]¹. Постанову про таке утворення і згоду східних патріархів привіз із собою Патріарх Єремія II. Йому було запропонована очолити Патріаршу катедру в Москві, але Єремія відмовився, не вважаючи за добре покидати свою паству в стражданнях в час завоювання турками. 23 січня 1589 р. за участю Патріарха Єремії II, відбулось поставлення в Москві першого Патріарха Московського Іова.

У 1589 р. на зворотному шляху з Москви Константинопольський Патріарх Єремія II скликав декілька Соборів Київської Церкви: у Тернополі, Кам'янець-Подільському, Вільні й Бресті. На одному з них, а саме у Бересті, було вирішено збиратися на синоди щороку на початку літа під головуванням Митрополита [9, с. 45].

Варто зазначити, що з кінця XVI ст. велику роль у житті Церкви відіграють братства. Інтелектуальна криза серед духовенства стала причиною зародження і розвитку братств, які були організовані на зразок західно-європейських мирянських організацій. В умовах коли духовенство було слабке, то звичайно, братства перебирали на себе сфери якими духовенство не займалося. Перш за все це видання книг, школи та соціальне служіння. Така братська активність спричинила до оживлення церковного життя у даних сферах. В умовах занепаду Церкви братства стали міцним елементом економічного та суспільного життя народу, маючи відповідні ресурси і сили.

¹ Патріарша гідність московським митрополитам була надана у 1589 році особисто Патріархом Єремією II після піврічного утримання у Москві в неволі у 1588 році. Після арешту патріарх вирішив задовільнити прохання московського царя Бориса Годунова про поставлення патріарха російської Церкви. Росіяни сплатили хабар патріарху в розмірі «сорок сороків (означає 40 соболів) хутра та 200 золотих червінців» за отримання Томосу проголошення Московської Патріархії. У 1589 р. Московська церква стала патріархатом, але це не змінило її залежності від царської влади. В 1686 році Московська церква добивається поставлення на Київську кафедру князя Четвертинського та за «подарунки» османському візирю перепідпорядковує собі частину давньоруської Київської митрополії, Чернігівську та Київську епархії. Цей акт був потім скасований Патріархом Григорієм VII в 1924 році, коли він видав Томос про визнання Польської православної церкви, в якому зазначив: «*Перше відділення від Нашого Престолу Київської Митрополії та Православних Митрополій Литви та Польщі, залежних від неї, а також приєднання їх до Святої Московської Церкви відбулось не по писаним канонічним правилам, також не було дотримано все те, що було встановлено відносно повної церковної автономії Київського Митрополита, котрий носив титул Екзарха Вселенського Престолу*».

Братства засновувалися і утримувалися в переважній більшості при визначних церковних святинях, звідки походить і їхня назва. Найвідомішими з них були: Львівське – Успенське, Віленське – Святодухівське, Луцьке – Чесно–Хресне; Київське – Богоявленське та інші. Братства створювалися як допоміжний орган при церквах, але з часом вони хотіли стати над всією Церквою, і церковними структурами. Цьому, на жаль, сприяв їхній Устав, затверджений Патріархом [7, с. 323].

Згідно із Уставом Львівського братства, який був затверджений Антіохійським Патріархом Йоакимом 1 січня 1568 року, братчики отримали додаткові права та повноваження. Вони мали стати зразком для духовенства та мирян. Через три роки Патріарх Єремія II вилучив Львівське братство з підлеглості місцевого єпископа, надавши йому право ставропігії [7, с. 224].

Двадцять перший Собор відбувся на початку 1590 року в місті Белз¹, Холмської єпархії.

Уперше в Белзі було обговорено думку про унію з Римом [14, с. 775]. Причинами, які спонукали до цього, були внутрішній занепад, конфлікти між єпископами та братствами, які мали статус ставропігії. Крім того Собор намагався боротися з патронатом та з наростаючим впливом мирян у церковних справах [19, с. 115]. Є досить багато питань відносно того хто скликав собор, хто був ініціатором. Але незаперечним є те, що в результаті зібрання із чотирьох єпископів: Гедеона Балабана – Єпископа Львівського і Камянець-Подільського, Леонтія Пельчицького – єпископа Пінського і Турівського, Діонізія Збіруйського – єпископа Холмського і Белзького та екзарха Константинопільського Патріарха у Київській Митрополії, єпископа Луцького і Острозького, було складено проект унії з Римом [9, с. 63-64].

Двадцять другий Собор відбувся 20 червня 1590 році м. Бересті² підтвердив рішення єпископів, яке було прийнято в Белзі а також було

¹ Белз – на пограниччі історичної Волині та Галичини розташоване прадавнє місто. Зараз це невелике містечко (населення менше 2500 жителів) у Сокальському районі на Львівщині. Найімовірніше назва міста має руське походження. «Бевз» або ж «белз» колись означало болотисту місцевість. До сих пір таке слово лишилось у бойківському діалекті. Близьке значення слово «белз» має і в мовах кельтських племен, де означає ручай, потік. В руській мові також було слово «бълизь», яке означало галявину посеред лісу. Місто вперше у літописних хроніках згадується під 1030 р. Від своїх першопочатків Белз відіграє важливу роль в житті Галицько-Волинської землі. Зручне географічне розташування дало змогу спорудити добре укріплене і захищене місто. Звісно, що вже тоді існував міцний і надійний замок. Незважаючи на розвиток військових мистецтв до 1655 р. белзький замок лишався неприступною твердинею для всіх охочих його здобути. В 1170-1462 рр. Белз стає центром однойменного князівства, тут владарюють Рюриковичі. В 1462-1772 рр. місто – центр Белзького воєводства, до складу якого входило 4 повіти, а площа складала близько 9000 км². Белзьке воєводство було найменшим в Речі Посполитій. В епоху середньовіччя Белз стає провідним ремісничим і торгівельним центром регіону.

² Берэ́стя (Бéресть, Брест, колишній Брэ́ст-Літо́вськ; біл. *Брэст*) — місто на південному заході Білорусі, адміністративний центр Берестейської області і Берестейського району. Розташоване у південно-західній частині області, при впадінні ріки Мухавець у Західний Буг, поряд із державним кордоном із Польщею. Прадавня назва Берестя — Берестье. Місто вперше згадується в «Повісті минулих літ» під 1019 роком у зв'язку з боротьбою князя турівського і великого київського Святополка Володимировича з його братом, у той час новгородським князем Ярославом Володимировичем (Ярославом Мудрим) за великокнязівський Київський престол. Жителі міста називалися берестянами. Назва походить, найімовірніше, від слова «берест» або від «береста» (зовнішній шар кори берези). У літописах XII—XIII століть зустрічається також назва Берестий, в історичних документах XVI століття — Бересть (ця назва існувала у жителів

обговорено синодальними отцями кризову ситуацію в Київській Митрополії відносно переслідування Церкви, браку дисципліни [9, с. 65-66].

У даній науковій розвідці щодо дослідження соборності Київської Церкви із 1051 р. до Берестейського собору 1590 р. можемо побачити перш за все, із якими проблемами і надужиттями зустрічалися ієрархи Київської Церкви та які рішення приймали, щоб залікувати рани. Важливим елементом у цих 22-ти соборах є творення права Київської Церкви. Ці підвалини, які вони закладали, в багатьох випадках рятували Церкву від різних зловживань.

На завершення цього короткого дослідження хочу подякувати блаженній пам'яті Преосвященному Єпископу Софрону Мудрому, який за три роки до своєї смерті просив мене написати статтю про даний період. Адже про собори, які відбувалися із 1051 до передунійного періоду тобто 1590 року, є, на жаль, мало матеріалу. Кожного, кому допомогла дана стаття краще пізнати соборність нашої Церкви, хочу попросити про молитву за покійного Кир Софрона Мудрого, який не тільки мене попросив написати, але до певної міри у совісті зобов'язав.

Дана розвідка, без сумніву, не є остаточним словом у вивченні соборності Київської Церкви, її потрібно далі поглиблювати і опрацьовувати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баркін О. Книжник і філософ, яких ще не було на Руській землі / Олександр Баркін // Хрещатик. – №37 (4437) від 19.03.2014 [електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.kreschatic.kiev.ua/ua/4450/art/1395260457.html> (останній перегляд: 21.10.217).
2. Булгаков Г. Западно-Русские Православные Церковные Соборы как органы церковного управления: опыт историко-канонического исследования / Георгий Булгаков. – Курск, 1917. – VI+328 с.
3. Булгаков С.В. Настольная книга для священно-церковно-служителей / Сергей Васильевич Булгаков. – Издание второе, исправленное и дополненное. – Харьков: Типография Губернского Правления, 1900. – 256 с.
4. Великий А.Г. З літопису християнської України: Церковно-історичні радіолекції з Ватикану / о. Атанасій-Григорій Великий, ЧСВВ. – Т. II: XII–XIII–XIV ст. – Рим: Видавництво ОО. Василян, 1968. – 277 с.
5. Великий А.Г. З літопису християнської України: Церковно-історичні радіолекції з Ватикану / о. Атанасій-Григорій Великий, ЧСВВ. – Т. III: XIV–XV–XVI ст. – Рим: Видавництво ОО. Василян, 1969. – 279 с.
6. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви в 4-х т. / Іван Власовський. – Том 1: X–XVII ст. – К., 1998. – 294 с.
7. Ворончук І. О. Історія України в прозових творах та документах. II пол. XVI – I пол. XVII ст. / І. О. Ворончук. – К.: Україна, 1996. – 412 с.
8. Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / Борис Гудзяк; переклад Марії Габлевич, під редакцією Олега Турія. – Львів: Ін-т історії Церкви ЛБА, 2000. – XVI+426 с.
9. Димид М. Єпископ Київської Церкви (1589–1891) / о. д-р Михайло Димид. – Львів: Інститут Канонічного Права Львівської Богословської Академії, 2000. – 243 с.

10. Жива парафія – місце зустрічі з живим Христом: Матеріали VI сесії Патріаршого Собору Української Греко-Католицької Церкви. – Львів: Свічадо, 2016. – 176 с. +16 іл.
11. Знаменский П.В. История Русской Церкви / Петр Васильевич Знаменский. – Париж – Москва, 1996. – 466 с.
12. Замалеев А. Ф. Мыслители Киевской Руси / А.Ф. Замалеев, В.А. Зоц. – К.: Вища школа, 1987. – 286 с.
13. Ісіченко І. Історія Христової Церкви в Україні / архієпископ Ігор Ісіченко. – Харків: Акта, 2003. – 471 с.
14. Карташев А.В. Очерки по истории Русской Церкви / Антон Владимирович Карташев. – Том 1. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 848 с.
15. Каськів О. Історично-юридичний розвиток партикулярного права Української Греко-Католицької Церкви у світлі Кодексу Канонів Східних Церков: Докторська дисертація / о д-р Олег Каськів. – Рим, 2000. – 230 с.
16. Кодекс канонів Східних Церков проголошений Іваном Павлом II / Авторизований переклад Й. Кобів; Канонічна комісія: Протоархимандрит о. І. Патрило, о. С. Мудрий, о. К. Корчагін і о. Т. Галицький. – Львів: Вид-во ОО. Василян, 1995. – 472 с.
17. Ліковський Е. Берестейська унія (1596) / Едвард Ліковський; перекладачі В. Кузьма та О. Заторський. – Жовква: накладом читальні українських богословів імені Маркіяна Шашкевича, 1916. – 336 с.
18. Лотоцький О. Автокефалія: в 2-х томах. Том 2: Нарис історії автокефальних церков / Олександр Лотоцький; Праці Українського наукового інституту, том XXX. – Варшава, 1938. – 560 с.
19. Лотоцький О. Українські джерела церковного права / Олександр Лотоцький; Праці Українського наукового інституту, том V. – Варшава, 1931. – 318 с.
20. Лужницький Г. Українська церква між Сходом і Заходом: нарис історії Української Церкви / Григор Лужницький. – Філадельфія: Накладом Союзу українців-католиків «Провидіння», 1954. – XXIV+723 с.
21. Малицкий П.И. Руководство по истории Русской Церкви / П.И. Малицкий; Общество любителей церковной истории,. – 4-е изд. – Москва: Крутицкое Патриаршее Подворье, 2000. – 450 с.
22. Мудрий С. Нарис Історії Церкви в Україні / о. д-р Софрон Мудрий. – Рим: Вид-во ЧСВВ, 1990. – 404 с.
23. Недунгатт Дж. Путівник по Східному Кодексу: Коментар до Кодексу Канонів Східних Церков / За ред. Дж. Недунгатта, Т.І.; Переклав з англ. О. Гладкий. – Львів: Свічадо, 2008. – 792 с.
24. Півцов В. Лекції по церковному праву / В. Півцов; Императорское Училище Правоведения. – С.-Петербургъ: Типо-литографія С.-Петербургской одиночной тюрьмы, 1914. – 240 с.
25. Полонська-Василенко Н. Історичні підвалини УАПЦ / Наталія Полонська-Василенко. – Мюнхен, 1964. – 127 с.
26. Поспішил В. Східне Католицьке Церковне Право Згідно з Кодексом Канонів Східних Церков / Віктор Поспішил. – Львів: Свічадо, 1997. – 614 с.
27. Саган О. Вселенське православ'я. Суть. Історія. Сучасні реалії / Олександр Саган. – Київ: Світ знань. 2004. – 912 с.
28. Толстой М.В. Рассказы изъ истории Русской Церкви / М.В. Толстой. – Москва Листвица, 1999. – 594 с.
29. Федорів Ю. Організаційна структура Української Церкви / о. д-р Юрій Федорів; НТШ в Канаді. – Торонто, 1990. – 208 с.

30. Хортик О. Тлумачний словник термінів канонічного права / о. д-р Олег Хортик. – Тернопіль: Астон, 2013. – 216 с.

31. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні / Микола Чубатий; Праці Греко-Католицької Богословської Академії, т. XXIV-XXVI. – Том 1 (до 1353 р.). – Рим – Нью-Йорк: Видання УКУ, 1965. – 816 с.

32. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні / Микола Чубатий; Праці Греко-Католицької Богословської Академії, т. XLIII. – Том II, частина 1 (1353–1458). – Рим – Нью-Йорк: Видання УКУ, 1976. – 260 с.

priest Oleg Kaskiv

**SIGHTS OF THE KYIV CHURCH 1050 -1590 AS ONE OF THE PERSONALIZATION
ELEMENTS**

The article deals with the nature and canonical principles of the activity of the Patriarchal Council, analyzed the conditions of convocation, the composition of the main participants and the resolution of twenty-two Cathedrals of the Kyiv Church in the pre-dynastic period (1051 - 1590 years). The author emphasizes that the decisions and decisions of the above-mentioned Councils laid the canonical and legal foundations of the Church's unity.

Key words: *bishop, metropolitan, Patriarchal Cathedral, Kyivan Church, canon law.*